

УДК 598.2 (477.5)

РІДКІСНІ ВИДИ ПТАХІВ АГРОЛАНДШАФТІВ ПОЛІССЯ ТА ЛІСОСТЕПУ ЛІВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ

Т.М. Кузьменко^{1,2}, Ю.В. Кузьменко¹, А.В. Сагайдак²

1 - Інститут зоології ім. І.І. Шмальгаузена НАН України

2 - Міжріччинський регіональний ландшафтний парк

E-mail: *sovionysh@yandex.ua*

Ключові слова: *птахи, агроландшафт, Червона книга України, Лівобережна Україна.*

Rare bird species of agrilandsapes of the forest and forest-steppe zone, Left-bank Ukraine. - Т.М. Kuzmenko^{1,2}, Yu.V. Kuzmenko¹, A.V. Sagaidak².
1 – Schmalhausen Institute of Zoology of the National Academy of Sciences of Ukraine; 2 – Mizhrichynskyi Regional Landscape Park.

The research, taken in the forest and forest-steppe zones of the Left-bank Ukraine, has revealed 18 species listed in the Red Data

Book of Ukraine. Other 6 species are known from literature. The Montagu's Harrier, Great Bustard and Short-eared Owl breed in open agrilandsapes. The Great Grey Shrike, Long-legged Buzzard and Black Kite build their nests in field-protecting forest belts, but the Great Grey Shrike also nests on solitary standing trees in abandoned fields. The rest of recorded species use fields only as feeding areas. The most numerous of them is a wintering Hen Harrier.

Key words: *birds, agrilandscape, Red Data Book of Ukraine, Left-bank Ukraine.*

Редкие виды птиц агроландшафтов Полесья и Лесостепи Левобережной Украины. - Т.Н. Кузьменко^{1,2}, Ю.В. Кузьменко¹, А.В. Сагайдак².
1 – Институт зоологии им. И.И. Шмальгаузена НАН Украины; 2 – Междуреченский региональный ландшафтный парк.

По результатам исследований на территории лесной и лесостепной природных зон Левобережной Украины выявлено 18 видов птиц, занесенных в Красную книгу Украины. Еще 6 таких видов известно по литературным данным. Луговой лунь, дрофа и болотная сова гнездятся в открытых агроландшафтах. Серый сорокопут, чёрный коршун, как и курганник, гнездятся в полежащих лесополосах. Сорокопут строит гнезда и на отдельно стоящих деревьях среди залежей. Остальные виды на полях только кормятся. Наиболее многочисленным из них является зимующий полевой лунь.

Ключевые слова: птицы, агроландшафт, Красная книга Украины, Левобережная Украина.

Зростаючий антропогенний тиск продовжує негативно впливати на тваринний світ. Головними чинниками негативного впливу є знищення та трансформація природних екосистем. Все більша кількість видів тварин і, зокрема, птахів потребує охорони та відновлення (Червона книга України, 2009).

Агроландшафти, займаючи на території України величезну площу, залишаються одними з найменш вивчених. Сучасні дані про склад фауни птахів, що населяють поля сільськогосподарських культур, перелоги та полежачі лісосмуги, є фрагментарними (Орлов, 1948; Соловій, 1990; Лебедь, 1996; Майхрук, 1997; Белик, Москаленко, 2000; Кныш, 2001; Гаврись, 2005; Матвиенко, 2009; Червона книга..., 2009; Кошелєв, Матрухан, 2010; Тарасенко, 2010; Янчук, 2010), а для досліджуваної території відсутні взагалі. Однак саме агроландшафти, завдяки своїй поширеності, відіграють значну роль у формуванні орнітоценозів усього регіону і збереженні низки рідкісних видів птахів, які використовують ці території як гніздові або кормові біотопи (Будниченко, 1968; Майхрук, 1997; Андрющенко, Стадниченко, 1999; Гавриленко, 2001; Грищенко, 2003). Наша робота – це перше зведення результатів досліджень «червонокнижних» видів птахів агроландшафтів регіону Східного Полісся та Лісостепу за останні півстоліття.

За мету роботи було поставлено дослідження видового складу, чисельності, статусу перебування, біотопного та сезонного розподілу рідкісних видів птахів на території Полісся та Лісостепу Лівобережної України.

Характеристика агрокліматичних умов

Територія досліджень охоплює дві природні зони та дві агропромислові зони лівобережної України, що обумовлює присутність тут різноманітних сільськогосподарських культур. Для Полісся характерна менша розораність земель та спеціалізація вирощування льону, картоплі, озимого жита. У лісостеповій зоні значно більша площа зайнята під поля соняшника, кукурудзи, цукрового буряка, сої.

Загальна динаміка площ сільськогосподарських культур в Україні за останні 20 років має тенденцію до збільшення посівів соняшника та зменшення посівів цукрового буряка, натомість площі зернових та зернобобових культур змінюються

незначно (<http://agroua.net/plant/catalog/cg-3/c-11/info/cag-222>). Агрокліматичні умови окремих областей регіону відрізняються. Так у Чернігівській області відбувається зменшення площ озимих та ярих зернових (крім пшениці) та збільшення площ сої, соняшника, ріпака, кукурудзи тощо. Значно зменшилися площі посівів зернових культур і у Сумській області, однак збільшилися площі, зайняті кукурудзою, цукровим буряком, соєю, соняшником та ріпаком. Для Полтавської області характерне загальне збільшення площі посівів ячменю та скорочення решти зернових. Суттєво за цей час збільшені площі посівів сої та кукурудзи, і незначно – соняшника (<http://agroua.net/plant/catalog/cg-3/c-11/info/cag-222>).

Матеріали та методики

Дослідження проводили з 2007 по 2013 рр. за загальноприйнятою методикою з використанням маршрутних та точкових обліків. Маршрути закладали вздовж полезахисних лісосмуг та посеред полів різних сільськогосподарських культур. Обліки проводили протягом усього року на різних етапах вегетації рослин. Вони охоплювали увесь цикл сільськогосподарських робіт, від оранки до збирання врожаю, протягом весни та літа, а на скошених полях, озимих та перелогах проводились протягом осіннього та зимового періодів.

Дослідженнями охоплено територію поблизу 169 населених пунктів з 37 районів в межах шести областей України: Чернігівської, Сумської, Полтавської, лівобережної частини Київської та Черкаської областей, а також лісостепової зони Харківської області.

Загальна довжина облікових маршрутів, прокладених полями й перелогами – 458 км, вздовж лісосмуг – 138 км. За період досліджень відпрацьовано 284 дні, 764 години. Протягом гніздового сезону обліки проводили у вранішні години за умов найбільшої активності птахів, у міграційний та зимовий періоди – протягом усього світлового дня.

Результати досліджень

За результатами наших спостережень, в агроландшафтах досліджуваної території виявлено 18 видів птахів, що занесені до Червоної книги України (2009).

Лелека чорний (*Ciconia nigra*) трапляється в період міграції на пасовищах та перелогах невеликими зграями. Так, зграю з 5 особин спостерігали на пасовищі 8.08.2008 р. в околицях м. Чернігів; 7 особин годувалися на перелогах поблизу с. Рудня (Козелецький район, Чернігівська область). Середня щільність виду становить 0.03-0.05 ос./км².

Шуліка чорний (*Milvus migrans*) полює переважно на полях, що знаходяться недалеко від русла річки. На Поліссі він виявлений на посівах: зернових (середня щільність населення 0.06-0.44 ос./км²), гречки (0.33-0.41 ос./км²), ріпака (0.10 ос./км²), соняшника (0.07-0.13 ос./км²), сої (0.10 ос./км²); також на перелогах (0.04-0.07 ос./км² залежно від району), ріллі (0.03 ос./км²), в тому числі поблизу тракторів, що скошують посіви (виявлений над полем конюшини). У лісостеповій зоні спостережень мало: полює над полями озимих та ярих зернових культур, зустрічається із середньою щільністю 0.10-0.25 ос./км² та над ділянками соняшника – 0.20-1.0 ос./км². У період міграції середня щільність розповсюдження птахів, що полювали над полями скошених зернових культур, становила 0.10 ос./км². Спостереження шуліки чорного над полями

регіону згадуються і в літературі (Гавриленко, 1958; Грищенко, 2003; Орлов, 1948). Гніздування шуліки чорного у лісосмузі серед пасовищ, ділянок сіножатей та орних земель відмічене 18.05.1999 р. у Ніжинському районі поблизу с. Бобрик. У гнізді, збудованому на тополі чорній (*Populus nigra*), була кладка з двох яєць.

Лунь польовий (*Circus cyaneus*) трапляється на полях переважно в зимовий період та під час міграції. Середня щільність восени – 0.09-0.45 ос./км². У лісовій зоні за результатами обліків він нечисленний – 0.02-0.08 ос./км². У Лісостепу найменша щільність виявлена над озиминою (0.03 ос./км²), дещо більша – над ріллею (0.06 ос./км²), а над полями скошеного соняшника - максимальна, через велику кількість гризунів, що живляться тут численними залишками від збору врожаю, – 0.21 ос./км². Дані про гніздування на перелогах польового та степового лунів (*C. macrourus*) є в роботі В.Т. Афанасьєва (1998б). М.М. Сомов (1897), характеризуючи гніздову орнітофауну відкритих агроландшафтів, наводить лише два види – жайворонка польового (*Alauda arvensis*) та луня польового, що красномовно свідчить про значну чисельність населення цього виду в минулому. Більшість же авторів згадує його як мігранта або зимуючого (Гавриленко, 1958; Марисова, Самофалов, Левенец, 1985; Роговий, 1999; Матвиенко, 2009).

Лунь лучний (*Circus pygargus*) регулярно полює на полях та виявлений на гніздуванні серед озимих зернових культур. Ми реєстрували його в агроландшафтах в околицях 28 населених пунктів на Поліссі та поблизу 5 – в Лісостепу. Птахів, що полювали, спостерігали над полями ріпака (0.19-0.30 ос./км²), кукурудзи (0.31 ос./км² у лісовій зоні та 0.05-0.09 ос./км² у лісостеповій), гречки (0.33-1.14 ос./км²), соняшника (0.07-0.13 ос./км²), картоплі (0.24-1.25 ос./км²), сої (0.19 ос./км²), люпину (0.26-0.44 ос./км²), а також над перелогами (0.09-0.17 ос./км²).

Гніздування луня лучного у посівах зернових культур відоме для регіону здавна (Домашевский, 2004; Сомов, 1897). За результатами наших досліджень, щільність гніздування на полях зернових культур у лісовій зоні становить 0.06-0.10 пар/км², у лісостеповій – 0.05-0.09 пар/км². Гніздове спостереження виду в посівах озимого жита виявлене нами в околицях с. Товстоліс (Чернігівський район). Три із шести пар гніздилися у житі, знайдене одне гніздо (Кузьменко, Кузьменко, 2012).

Канюк степовий (*Buteo rufinus*) гніздиться в полежахисних лісосмугах. Гніздо з чотирма пташенятами знайдене 6.06.2009 р. у полежахисній тополевій лісосмузі з густим підліском в околицях с. Гречанівка (Драбівський район, Черкаська область) (Кузьменко, Кузьменко, Сагайдак, 2012). Птаха, що полював над полем, спостерігали також 24.05.2009 р. в околицях с. Велика Дівиця (Прилуцький район, Чернігівська область).

Змієїд (*Circaetus gallicus*) виявлений лише в лісовій зоні поблизу 5 населених пунктів. Птахів, що полювали, неодноразово спостерігали в межах їхніх гніздових територій над полями зернових та ріпака (0.14 ос./км²), над ріллею (0.06-0.12 ос./км²), перелогами (0.01 ос./км²). В період міграції змієїд виявлений над полями скошених зернових посівів (середня щільність – 0.01 ос./км²).

Орел-карлик (*Hieraaetus pennatus*): 19.06.2009 р. птаха, що полював, спостерігали над полем кукурудзи в околицях с. Вересоч (Куликівський район, Чернігівська область). В цьому ж районі в околицях с.Ковчин над полями зернових культур виявлені дві особини, що також полювали: 17.07.2011 р. (світла морфа) та 19.07.2011 р. (темна морфа).

Підорлик великий (*Aquila clanga*), за літературними джерелами (Книш, Бугайов, Малишок, 2006), полював на полях: протягом вересня і в жовтні поблизу м. Буринь у 2004 р. на кожному полі трималися по 1-3 хижаки (сиділи в лісосмугах, полювали на мишоподібних гризунів).

Підорлик малий (*Aquila pomarina*), за результатами спостережень, полює над зерновими посівами (0.06 ос./км²), полями ріпака (0.03 ос./км² для лісової зони і 0.10 ос./км² для лісостепової), соняшника (0.30-0.75 ос./км²), люпину (0.52-0.88 ос./км²) в межах своєї гніздової території та в період міграції. Про перебування на полях цього виду відомо також з літератури (Грищенко, 2003).

Могильник (*Aquila heliaca*), за літературними джерелами, в середині минулого століття траплявся в агроландшафті на зимівлі на Сумщині (Матвиенко, 2009). Відомо спостереження могильника на ріллі в Полтавській області (Гавриленко, 1929).

Беркут (*Aquila chrysaetos*) виявлений на міграції: 19.03.2012 р. молода особина полювала над перелогами в околицях с. Отрохи (Козелецький район, Чернігівська область); 4.11.2012 р. молодого птаха спостерігали в тому ж районі в околицях с. Морівськ над перелогами. В зимовий період беркута бачили 2.01.2013 р. над полями в околицях с. Карпилівка (Козелецький район). Пролітного беркута у дорослому оперенні спостерігав М.П. Книш 24.10.2005 р. на полі біля с. Олександрівка (Буринський район, Сумська область) (Книш, Бугайов, Малишок, 2006).

Орлан-білохвіст (*Haliaeetus albicilla*) трапляється протягом осіннього та зимового сезонів. У Поліссі виявлений 14.09.2009 р. на полі скошеної кукурудзи в околицях м. Ніжин, 4.09.2011 р. над полями в околицях с.Ковчин. У Лісостепу в околицях с. Лучки (Кобеляцький район, Полтавська область) над ріллею 20.02.2009 р. та 21.02.2009 р. спостерігали двох молодих птахів та одного дорослого.

Сапсан (*Falco peregrinus*). Самку в період весняної міграції бачили у квітні 2010 р. над перелогами в околицях с. Боровичі (Середино-Будський район, Сумська область). Спостереження молодого птаха, що ганявся за зграєю шпаків (*Sturnus vulgaris*) 10.09.2004 р. над зораним полем поблизу с. Успенка (Буринський район, Сумська область) відоме з літературних джерел (Книш, Бугайов, Малишок, 2006).

Тетерук (*Lyrurus tetrix*). В урочищі «Бондарі» (Козелецький район, Чернігівська область) на заростаючих березою багаторічних перелогах серед лісу протягом усього періоду досліджень 8-10 самців тетерука регулярно токують і живляться. Там 6.06.2007 р. виявлений виводок тетерука. В зимовий період в околицях с. Боровичі на полі озимого ріпака знайдені сліди перебування (ночівля в снігу).

Дрохва (*Otis tarda*). За даними М.П. Книша із співавторами (Книш, Бугайов, Малишок, 2006), трапляється переважно на великих полях поблизу с.Коротченкове (Шосткінський район, Сумська область): початок травня 2000 р. – група з трьох птахів; початок жовтня 2002 р. – перелітна зграя приблизно з 70 особин; 22.09.2003 р. – 1 птах; 10.04.2004 р. – група з трьох особин. Цей автор також вказує на спостереження 2 дрохв на полі біля с. Вовна (той же район) 3.08.2004 р. і 7.08.2004 р. Про гніздування дрохви на полях пшениці, картоплі та льону понад тридцять років тому на Чернігівщині згадується у роботі М.Ф. Самофалова (1986), де наведений детальний перелік населених пунктів та знайдених гнізд. На озимині, конюшині та полях картоплі дрохва, за даними В.Т. Афанасьєва, гніздилася на Сумщині (Афанасьєв, 1991; Афанасьєв, 1998а). У цього ж автора є відомості про перебування її після весняної міграції на полях картоплі, буряка, конюшині та озимині (Афанасьєв, 1998б). М.І. Гавриленко, що

вивчав орнітофауну Полтавської області, наводить дані про післягніздові скупчення дрохв на полях проса і кукурудзи (Гавриленко, 1929).

Жохітва (*Tetrax tetrax*) – залітний вид, що лише згадується в літературних джерелах (Книш, Бугайов, Малишок, 2006): молода особина здобута під час осіннього полювання на стерні в околицях м.Глухів у 1994 р.

Журавель сірий (*Grus grus*) використовує агроландшафти як кормовий біотоп у міграційний та післягніздовий періоди, про що відомо також з літературних джерел (Шкільний, Гіренко, 1939). Весняні спостереження переважно стосуються березня-квітня. Так, 13.03.2009 р. зграя з 13 особин спостерігали на полях озимого ріпака, а з 14 особин – на полі скошеної кукурудзи в околицях смт Вертіївка (Ніжинський район, Чернігівська область). Зграя з 53 особин виявлена 25.03.2009 р. в околицях м. Ніжин. 3.04.2009 р. 8 особин годувались на озимих зернових в околицях Чернігова, 12.04.2011 р. – 12 особин поблизу с. Очкине (Середино-Будський район, Сумська область), а 28.04.2011 р. один птах живився на ріллі поряд з працюючим трактором в околицях с.Хотивля (Городнянський район, Чернігівська область).

Згодом журавлі з'являються на сільгоспугіддях у липні. В урочищі «Круги» в окол. с. Морівськ на багаторічних перелогах у червні 2010 р. регулярно годувалась зграя з 6 холостих особин, у 2011 р. – з 3 особин. Двоє журавлів виявлені на перелогах 22.07.2009 р. в околицях с. Лизунівка (Новгород-Сіверський район, Чернігівська область). Зграя з 6 особин, що годувалися на полях зернових, виявлена 5.08.2009 р. в околицях м. Носівка (Чернігівська область), 18.08.2009 р. – 2 особини поблизу с. Ковчин. У 2010 і 2011 рр. в кінці серпня зграя з 14-16 особин протягом кількох днів живилась на перелогах і озимині, повертаючись у ліс на ночівлю, в околицях с. Отрохи.

Кроншнеп великий (*Numenius arquata*) виявлений 27.04.2012 р. над полем озимини в околицях с. Радгоспне (Ніжинський район). За даними М.Є. Матвієнка (2009), птаха спостерігали на межі скошеної пшениці протягом серпня.

Дерихвіст степовий (*Glareola nordmanni*) відомий з літературних джерел як рідкісний вид під час міграції. Так, відомості про добутого на початку 1960-х рр. птаха є в роботі І.В. Марисової зі співавторами (Марисова, Самофалов, Левенец, 1985) та у П.П. Орлова (1948), який, характеризуючи орнітофауну Черкаської області в середині минулого століття, наводить спостереження зграйок степового дерихвоста, що зупинялися під час міграції на свіжозораній ріллі.

Голуб-синяк (*Columba oenas*) трапляється невеликими зграями на полях поблизу лісів, у яких він гніздиться, а також в період міграції. Так, 22.03.2010 р. зграя з 5 особин живилась на полі в околицях с. Чернацьке (Середино-Будський район, Сумська область).

Сова болотяна (*Asio flammeus*) трапляється в агроландшафті регіону протягом року. В зимовий період птаха спостерігали в кінці лютого 2007 р. на перелогах в околицях с. Отрохи (Козелецький район, Чернігівська область). У період міграції 2.04.2006 р. пару сов спостерігали на перелогах поблизу с. Великі Луки (Лебединський район, Сумська область) (Книш, Бугайов, Малишок, 2006). У гніздовий період сов виявляли на перелогах, зокрема: 4.05.2012 р. пару поблизу с. Кропивне (Ніжинський район). Гніздо з кладкою з 8 яєць знайдене 18.05.2005 р. на скошеному полі зернових культур попереднього року, залишеному як переліг, в околицях м. Середина-Буда. 11.06.2012 р. у вечірніх сутінках птах, що полював, виявлений над полями в околицях с. Бакланова Муравейка (Куликівський район, Чернігівська область). 18.06.2009 р. сова вдень полювала над полями в окол. с. Хибалівка (Куликівський р-н). Ще одна була

сполохана на перелогах 11.07.2010 р. в околицях с. Велика Кошелівка (Ніжинський район). У гніздовий період сови трапляються на луках та прилеглих полях і в південно-західних районах Полтавської обл. (Роговий, 1999).

Сиворакша (*Coracias garrulus*). 1 особину неодноразово спостерігали на перелогах в урочищі «Круги» поблизу с. Морівськ протягом 2010-2012 рр., а 30.07.2012 р. тут виявлені 3 особини. Птахи сиділи на молодих деревах або на проводах лінії електропередач поблизу лісу, в якому вони очевидно гніздяться. Спостереження сиворакші на полях, під час міграції в середині минулого століття, наведені у роботі М.С.Матвієнка (2009).

Сорокопуд сірий (*Lanius excubitor*) гніздиться в агроландшафтах на заростаючих сосною звичайною (*Pinus silvestris*) перелогах, в острівних насадженнях посеред полів та в лісосмугах. 3.05.2010 р. оглянуто гніздо з неповною кладкою, розташоване на одинокій молодій сосні на перелогах біля поля озимого ріпака в околицях с.Кривonosівка (Середино-Будський район). Ці умови дещо відрізняються від тих, які вид обирає на Західному Поділлі, і подібні до тих, в яких він гніздиться в Польщі (Тарасенко, 2010). Двоє дорослих птахів і виводок, як мінімум, з двох льотних пташенят виявлені 12.06.2009 р. у дубовій полезахисній лісосмузі в околицях Ніжина.

За результатами обліків, середня щільність гніздового населення цього виду в лісосмугах лісової зони така: дубові лісосмуги – 0.10 пар/10 км маршруту, дубово-ясеневі лісосмуги – 0.20 пар/10 км маршруту. Птахів, що полювали, протягом гніздового сезону спостерігали над полями ріпака (0.14-0.56 ос./км²), ріллею (0.06-0.12 ос./км²), перелогами. У зимовий період цей вид доволі звичайний і трапляється в агроландшафтах майже скрізь по досліджуваній території, про що відомо також і з літератури (Аверин, 2010; Кныш и др.; 1991). Середня щільність його зимового населення, за нашими даними, становить 0.04 ос./км².

Обговорення

Різноманіття екологічних умов агроландшафтів обмежене, тому особливо цікавим є факт перебування на них значної кількості червонокнижних видів птахів. У ході дослідження ми встановили, що в агроландшафтах регіону трапляється 24 види птахів занесених до Червоної книги України, що становить 27.6% від усіх червонокнижних птахів України.

За характером перебування в агроландшафтах рідкісні види птахів поділяються на такі, що: гніздяться, годуються у гніздовий період, годуються під час зупинок у період міграції, мігрують майже не зупиняючись, зимують, зрідка залітають.

До гніздових птахів агроландшафтів належать шість видів: шуліка чорний, лунь лучний, канюк степовий, дрохва, сова болотяна, сорокопуд сірий.

Середпосівів гніздяться два види – лунь лучний і дрохва. Гніздування луня лучного нами зареєстроване на полі зернових, високі і загущені посіви яких забезпечують луня пасивним захистом гнізда (Богомоллов, 2000; Зубаровський, 1977). У лісовій зоні лунь трапляється в період гніздування на полях зернових регулярно. Очевидно, що у посівах гніздиться не один десяток пар, що є відповіддю виду на трансформацію природних гніздових біотопів – осушення боліт (Червона книга України, 2009). Популяційне угруповання дрохви на території Східного Полісся невелике і очевидно продовжує скорочуватись.

У полезахисних лісосмугах гніздяться два види: шуліка чорний та канюк степовий. Шуліка чорний регулярно трапляється в агроландшафтах, що прилягають до заплави р. Десна. Він рідкісний у заплавах інших річок і відсутній на вододілах. Канюк степовий є рідкісним гніздовим видом агроландшафтів. В Україні відбувається збільшення його чисельності та просування межі ареалу на північ (Домашевский, 2004). Знайдене нами гніздо є однією з найпівнічніших точок гніздування виду.

На перелогах у лісовій зоні встановлене гніздування двох видів – сови болотяної та сорокопуда сірого. Декілька спостережень у останні роки сов болотяних на полях та перелогах у Поліссі дозволяють припустити зростання чисельності цього рідкісного виду. На півночі регіону перелоги заростають самосійними деревами та кущами, внаслідок чого утворюються умови для гніздування сорокопуда сірого.

Агроландшафт, як кормовий біотоп, протягом гніздового періоду використовують 7 видів: змієїд, орел-карлик, підорлик малий, журавель сірий, тетерук, голуб-синяк і сиворакша. Під час міграції зупиняються і годуються в агроландшафтах 3 види: лелека чорний, журавель сірий, лунь польовий. Транзитно пролітають лунь степовий, підорлик великий, беркут, орлан-білохвіст, сапсан, кроншнеп великий.

Зимують в агроландшафті дослідженої території шість видів: лунь польовий, беркут, орлан-білохвіст, сапсан, тетерук та сорокопуд сірий. Найбільша чисельність характерна для луня польового.

Зрідка залітають три види: могильник, хохітва, дерихвіст степовий. Випадки спостережень цих видів одиничні.

Найбільша кількість рідкісних видів птахів виявлена на перелогах. На них гніздяться сова болотяна та сірий сорокопуд, багато видів годуються протягом усього року. Важливе значення мають також посіви озимих культур, які є важливим кормовим біотопом для птахів навесні та гніздовим біотопом для луня лучного та дрохви. Оранка та рілля, жнива та скошені поля – і процес, і його результат приваблюють на поля птахів, зокрема і рідкісних, адже забезпечують доступність кормових ресурсів.

Висновки

Таким чином, в агроландшафтах Полісся та Лісостепу Лівобережної України виявлено 18 видів птахів, занесених до Червоної книги України та ще 6 таких видів відомо з літературних джерел. Вони поділяються на 6 груп: гніздяться, годуються у гніздовий період, годуються під час зупинок у період міграції, мігрують майже без зупинок, зимують, зрідка залітають. З них 6 видів гніздяться, решта використовують цю територію як кормовий біотоп. Для 12 рідкісних видів птахів агроландшафти відіграють значну роль у річному циклі: це шуліка чорний, лунь лучний, лунь польовий, канюк степовий, орлан-білохвіст, журавель сірий, тетерук, дрохва, голуб-синяк, сова болотяна, сиворакша та сорокопуд сірий. Для решти видів перебування в агроландшафтах нерегулярне.

Література

References

- Аверин В.Г. К орнитологии Харьковской губернии // Тр. о-ва испыт. природы при Харьков. ун-те. – 1910. – Т. 43 (1909). – С. 243-293. [Averin V.G. On the ornithology of Kharkiv Gubernia (province) // Transactions of the Society of Nature Investigators, Kharkiv University. – 1910. – Volume 43 (1909). – P. 243-293] [in Russian]

- Андрущенко Ю.А., Стадниченко И.С. Современное состояние дрофы, стрепета и авдотки на юге Украины // Бранта: Сборник научных трудов Азово-Черноморской орнитологической станции. – Вып. 2. – 1999. – С.135-151. [Andryushchenko Yu.A., Stadnichenko I.S. Great Bustard, Little Bustard and Stone Curlew in the south of the Left-bank Ukraine: current population state // Branta: Transactions of the Azov-Black Sea Ornithological Station. – Issue 2. – 1999. – P.135-151] [in Russian]
- Афанасьев В.Т. Редкие и малочисленные гнездящиеся птицы Сумского Полесья и Брянской области // Современная орнитология, 1991. – М.: Наука, 1992. – С.180-183. [Afanasyev V.T. Rare and scanty breeding birds of Sumy Polissia and Bryansk Region // Modern ornithology, 1991. – Moscow: 'Nauka' Press, 1992. – P. 180-183] [in Russian]
- Афанасьев В.Т. Экология гнездования некоторых редких и малоизученных видов птиц на севере Сумской области и на сопредельных территориях Украины и России // Актуальні проблеми створення Деснянсько-Старогутського національного природного парку та шляхи їх вирішення. Матеріали науково-практичного семінару (Середина Буда, 19-20 листопада 1997 р.). – Київ, 1998а. – С. 80-93. [Afanasyev V.T. Breeding ecology of some rare and poorly known bird species in the north of Sumy Region and adjacent areas of Ukraine and Russia // Current issues on designation of Desniansko-Starohutskiy National Natural Park and ways of their salvation. Proceedings of scientific-practical workshop (Seredyna Buda, Ukraine, 19-20 November, 1997) – Kyiv, 1998a. – P. 80-93] [in Russian]
- Афанасьев В.Т. Птицы Сумщины – Киев, 1998б. – 94 с. [Afanasyev V.T. Birds of Sumy Region. – Kyiv, 1998. – 94 p.] [in Russian.]
- Белик В.П., Москаленко В.М. Авифаунистические раритеты Сумского Полесья // Беркут. – 1993. – Т. 2. – С. 4-11. [Belik V.P., Moskalenko V.M. Avifaunistic rarities of Sumy Polissia // Berkut (Ukrainian Journal of Ornithology). – 1993. – Volume 2. – P. 4-11] [in Russian]
- Белик В.П. Некоторые особенности формирования летнего населения жаворонков в луго-степных ландшафтах Юго-Восточной Европы // Беркут. – 2000. – Т. 9. – вып. 1-2. – С. 86-101. [Belik V.P. Some features of formation of summer population of larks in forest-steppe landscapes of the southeastern Europe // Berkut (Ukrainian Journal of Ornithology). – 2000. – Volume 9. – Issue 1-2. – P. 86-101]. [in Russian]
- Богомолов Д.В. Светлые луны Европейского центра России: распространение, особенности гнездовой экологии и поведения: Автореф. дис. ... канд. биол. наук. – М., 2000. – 20 с. [Bogomolov D.V. Harriers of light coloration in the European Centre of Russia: distribution, characteristics of breedings ecology and behavior: Abstract of theses for a degree of PhD in Biology. – Moscow, 2000. – 20 p.] [in Russian]
- Будниченко А.С. Птицы искусственных насаждений степного ландшафта и их питание. – Воронеж, 1968. – Ч. 2. – 261 с. [Budnichenko A.S. Birds of artificial plantations of steppe landscape and their diet. – Voronezh, 1968. – Part 2. – 261 p.] [in Russian]
- Гавриленко Н.И. Птицы Полтавщины. – Полтава, 1929. – 134 с. [Gavrilenko N.I. Birds of Poltava Region, 1929. – 134 p.] [in Russian]
- Гавриленко М.І. Нові і маловідомі птахи Полтавщини // Матеріали про охорону природи на Україні. — Київ, 1958. – Вип. 1.– С. 96. [Havrylenko M.I. New and poor-known birds of Poltava Region // Materials on the nature conservation in Ukraine. – Kyiv, 1958. – Issue 1. – P.96] [in Ukrainian]
- Гавриленко В.В. Влияние экономического кризиса на численность и распределение птиц в южном степном регионе Украины // Актуальные проблемы изучения и охраны птиц Восточной Европы и Северной Азии. Матер. Межд. конф. (XI орнитол. конф.). – Казань: Матбугат йорты, 2001. – С. 157-159. [Gavrilenko V.V.

- Influence of economic crisis on numbers and distribution of birds in the southern steppe region of Ukraine] // Current issues of study and conservation of birds in Eastern Europe. Proceedings of the intern.conference (11th ornitholog.conference). – Kazan: Matbugat Yorty, 2001. – P.157-159] [in Russian]
- Гаврись Г.Г. Приватизація землі та змінюваність фауністичних комплексів хребетних тварин агроценозів // Агробіорізноманіття України: теорія, методологія, індикатори, приклади. – Київ: ЗАГ «Нічлава», 2005. – Кн. 2. – 592 с. [Havrys H.H. Privatization of land and changes in faunal communities of agrocoenoses // Agrobiodiversity of Ukraine: theory, methods, indicators, case studies. – Kyiv: 'ZAG Nichlava' Press. – 2005. – Volume 2. – 592 p.] [in Ukrainian]
- Грищенко В.Н. Новые находки редких видов птиц на юге Киевской области // Беркут. – 2003. – Т. 12, вып. 1-2. – С. 13. [Grishchenko V.N. New findings of rare bird species in the south of Kyiv Region // Berkut (Ukrainian Journal of Ornithology). – 2003. – Volume 12. – Issue 1-2. – P. 13.] [in Russian]
- Домашевский С.В. Материалы по экологии канюков на севере Украины // Беркут. – Чернівці, 2004. – Т. 13. – Вип. 2. – С. 230-243. [Domashevsky S.V. Materials on the buzzard in the north of Ukraine // Berkut (Ukrainian Journal of Ornithology). - 2004. – Volume 13. – Issue 2. – P. 230-243.] [in Russian]
- Зубаровський В.М. Хижі птахи / В.М. Зубаровський. – Київ: Наукова думка, 1977. – 332 с. – (Фауна України; – Т.5. – Вип.2). [Zubarovskiy V.M. Birds of prey / V.M.Zubarovskiy. – Kyiv: 'Naukova dumka' Press, 1977. – 332 p. – (Fauna of Ukraine; - Volume 5. – Issue 2)] [in Ukrainian]
- Кныш Н.П. Заметки о редких и малоизученных птицах лесостепной части Сумской области // Беркут. – 2001. – Т. 10. – Вып. 1. – С. 1-17. [Knysh N.P. Notes on rare and poor known birds of the forest-steppe part of Sumy Region // Berkut (Ukrainian Journal of Ornithology). - 2001. – Volume 10. – Issue 2. – P. 1-17.] [in Russian]
- Кныш Н.П., Савостьянов В.М., Хоменко С.В., Грищенко В.Н. Зимняя биология серого сорокопуга в лесостепных ландшафтах Сумской области // Материалы X Всесоюзной орнитологической конференции. – Москва, 1991 – Ч.2, кн.1. – С. 281-282. [Knysh N.P., Savostyanov V.M., Khomenko S.V., Grishchenko V.N. Winter biology of the Great Grey Shrike in the forest-steppe landscapes of Sumy Region // Proceedings of the 10th all-USSR ornithological conference. – Moscow, 1991. – Part 2, book 1. – P. 281-282] [in Russian]
- Кныш М.П., Бугайов І.А., Малишок В.М. Нові дані про деяких рідкісних, маловивчених і залітних птахів Сумської області // Екологія і раціональне природокористування: Збірник наукових праць. – Суми: Сум ДПУ, 2006. – С. 150-162. [Knysh M.P., Bugayov I.A., Malyshok V.M. New data on some rare, poor known and accidental birds of Sumy Region // Ecology and sustainable use: Collection of scientific papers. – Sumy: 'Sum DPU' Press, 2006. – P.150-162] [in Ukrainian]
- Кошелев В.А., Матрухан Т.І. Розміщення і структура орнітокомплексів в агроландшафтах півдня Запорізької області // Вісник Запорізького національного університету. – 2010. – № 1.– С. 39-53. [Koshelev V.A., Matrukhan T.I. Distribution and structure of bird communities in agrolandscapes of the south of Zaporizhzhia Region // Bulletin of Zaporizhzhia National University. – 2010. – Issue 1. – P.39-53] [in Ukrainian]
- Кузьменко Т.М., Кузьменко Ю.В. Дневные хищные птицы на агроландшафтах Полесья и Лесостепи Левобережной Украины // Хищные птицы в динамической среде третьего тысячелетия: состояние и перспективы. Труды VI Международной конференции по соколообразным и совам Северной Евразии, г. Кривой Рог, 27-30 сентября 2012 г. – Кривой Рог: Издатель ФЛ-П Чернявский Д.А., 2012. – С.180-187. [Kuzmenko T.M., Kuzmenko Yu.V. The diurnal birds of prey in agrilandscapes

- of the forest and forest-steppe zone situated to the east of the Dnieper River in Ukraine // Birds of prey in the dynamic environment: status and prospects. Proceedings of the 6th international conference on birds of prey and owls of North Eurasia, Kryvyi Rih, Ukraine, 27-30 September 2012. – Kryvyi Rih: Ltd. "Center-Print", 2012. – P. 180-187] [in Russian]
- Кузьменко Т.Н., Кузьменко Ю.В., Сагайдак А.В. Раритетная орнитофауна агроландшафтов Полесья и Лесостепи Левобережной Украины // Экология, эволюция и систематика животных. Материалы Международной научно-практической конференции. – Рязань: РП «Голос губернии», 2012. – С. 286-288. [Kuzmenko T.M., Kuzmenko Yu.V., Sagaydak A.V. Rare avifauna in agrilandsapes of the forest and forest-steppe zone situated to the east of the Dnieper River in Ukraine // Ecology, evolution and taxonomy of animals. Proceedings of the international scientific-practical conference. – Ryazan: 'RP Golos Gubernii' Press, 2012. – P.286-288.] [in Russian]
- Лебедь Е.А. Чибис в Приднепровской Лесостепи // Беркут. – 1996. – Т. 5. – Вип. 1. – С.31-38. [Lebed E.A. Lapwing in the forest-steppe zone near the Dnieper River // Berkut (Ukrainian Journal of Ornithology). - 1996. – Volume 5. – Issue 1. – P. 31-38.] [in Russian]
- Лопарев С.А. О гнездовании степного канюка возле Киева // Беркут. – Чернівці, 1998. – Т. 7. – Вип. 1-2. – С. 135. [Loparev S.A. On the breeding of the Long-legged Buzzard near Kyiv// Berkut (Ukrainian Journal of Ornithology). - 1998. – Volume 7. – Issue 1-2. – P. 135.] [in Russian]
- Майхрук М.І. Чисельність птахів польового ландшафту Тернопільщини // Обліки птахів: підходи, методики, результати. – Львів-Київ, 1997. - С. 83-89. [Maikhruk M.I. Bird abundance in the steppe landscape of Ternopil Region // Bird census: approach, methods, results. – Lviv-Kyiv, 1997. – P.83-89] [in Ukrainian]
- Марисова И.В., Самофалов М.Ф., Левенец В.А. Изменения в фауне птиц Нежинщины вследствие осушительной мелиорации // IV Областная итоговая научная конференция «Животный мир Белорусского Полесья, охрана и рациональное использование». Тезисы докладов. – Гомель, 1985. – С. 97-98. [Marisova I.V., Samofalov M.F., Levenets V.A. Changes in avifauna in Nizhyn District due to land reclamation // The 4th regional scientific conference 'Animal world of Belorussian Polissia, conservation and sustainable use' Abstracts. – Gomel, 1985. – P.97-98] [in Russian]
- Матвиенко М.Е. Очерки распространения и экологии птиц Сумской области (60-е годы XX ст.) – Сумы: Университетская книга, 2009. – 210 с. [Matvienko M.E. Essays on the distribution and ecology of birds of Sumy Region (the 1960s) – Sumy: 'Universitetskaya Kniga' Press, 2009. – 210 p.] [in Russian]
- Орлов П.П. Орнитофауна Черкаського району // Наукові записки Черкаського державного педагогічного інституту. – Черкаси, 1948. – Кн. II. – Вип. II.– 118 с. [Orlov P.P. Avifauna of Cherkasy Region // Scientific notes of Cherkasy State Pedagogical Institute. – 1948. – Volume 2. – Issue 2.- 118 p.] [in Ukrainian]
- Роговий Ю.Ф. Хижі птахи та сови долини р. Кагамлик (Полтавська область) // Беркут. – 1999. – Т. 8, вип. 1. – С. 110-112. [Rogovyi Yu.F. Birds of prey and owls in the Kahamlyk River Valley, Poltava Region // Berkut (Ukrainian Journal of Ornithology). - 1999. – Volume 8. – Issue 1. – P. 110-112.] [in Ukrainian]
- Самофалов М.Ф. Распространение дрофы в Черниговской области // Дрофы и пути их сохранения Москва, 1986. – С. 27-28. [Samofalov M.F. Distribution of the Bustard in Chernihiv region // Bustards and ways of their conservation. – Moscow, 1986. – P.27-28] [in Russian]
- Соловій І.П. Потенційні біотопи орнитофауни в сучасних агроландшафтах західного лісостепу // Орнитофауна західних областей України та проблеми її охорони. – Луцьк, 1990. – С. 60-61. [Solovii I.P. Potential habitats of avifauna in current agrilandsapes

- of the western forest-steppe zone // Avifauna of western areas of Ukraine and ways of its conservation. – Lutsk, 1990. – P. 60-61.] [in Ukrainian]
- Сомов Н.Н. Орнитологическая фауна Харьковской губернии – Харьков: Типография Адольфа Дарре, 1897. – 680 с. [Somov N.N. Avifauna of Kharkov Gubernia. – Kharkov: Publ. House of Adolf Darre, 1897. – 680 p.] [in Russian]
- Тарасенко М.О. Особливості гніздування сорокопуда сірого *Lanius collurio* в агроландшафтах Західного Поділля // Подільський природничий вісник. – Випуск 1. – 2010. – С. 153-162. [Tarasenko M.O. Breeding characteristics of the Great Grey Shrike *Lanius collurio* in agrolandscapes of Western Podillia, Ukraine // Podillia Bulletin of Nature. – Issue 1. – 2010. – P.153-162] [in Ukrainian]
- Червона книга України. Тваринний світ / за ред. І.А. Акімова – К.: Глобалконсалтинг, 2009. – 600 с. [Red Data Book of Ukraine. Animal World / edited by I.A. Akimov – Kyiv: ‘Globalkonsalting’ Press, 2009. – 600 p.] [in Ukrainian]
- Шкільний К.С., Гіренко Л.Л. Матеріали до фауни птахів та звірів північного Наддніпров’я Чернігівщини // Студентські наукові праці: Біологія та геологія. Видання КДУ ім. Т.Г. Шевченка. – 1939. – Зб. 4. – С. 123-154. [Shkilnyi K.S., Girenko L.L. Materials on the fauna of birds and beasts of the northern Dnieper area of Chernihiv Region // Student’s transactions: Biology and geology. Shevchenko State University Press. – 1939. – Transaction 4. – P. 123-154] [in Ukrainian]
- Янчук І.С. Птахи агроценозів східного Криворіжжя // Птахи степового Придніпров’я: минуле, сучасне, майбутнє (Матеріали других Вальхівських читань). – Дніпропетровськ, 2010. – С. 34-45. [Yanchuk I.S. Birds of agrocoenoses of the eastern Kryvyi Rih Region // Birds of the steppe area at the Dnieper River: past, present, future (Materials of the 2nd Walk’s readings). – Dnipropetrovsk, 2010. – P. 34-35]. [in Ukrainian]
- <http://agroua.net/plant/catalog/cg-3/c-11/info/cag-222>